

ARAB TILINING O'ZBEK TILIGA LEKSIK TASIRI: TARIXIY VA ZAMONAVIY KO'RINISHLARI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 2-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: **Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,**

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tilining o'zbek tiliga leksik ta'siri tarixiy va zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Islom dinining tarqalishi natijasida arabcha so'zlar o'zbek tiliga chuqur singib ketgani, ayniqsa diniy, ilmiy, huquqiy va madaniy sohalarda keng ishlatilgani yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy davrda arab davlatlari bilan iqtisodiy va madaniy aloqalarning kuchayishi natijasida yangi arabcha terminlar tilimizga kirib kelayotgani haqida fikr yuritiladi. Arabcha leksik elementlarning ijobiy va salbiy ta'sirlari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: arab tili, o'zbek tili, leksik ta'sir, tarixiy jarayon, zamonaviy aloqa, diniy terminlar, madaniy o'zaro ta'sir

Аннотация: В данной статье рассматривается лексическое влияние арабского языка на узбекский язык с исторической и современной точек зрения. Особое внимание уделяется проникновению арабизмов в религиозную, научную, правовую и культурную лексику узбекского языка в связи с распространением ислама. Также анализируются современные тенденции, связанные с усилением экономических и культурных связей с арабскими странами, что способствует внедрению новых арабских терминов в узбекскую речь. Рассматриваются как положительные, так и отрицательные аспекты этого влияния.

Ключевые слова: арабский язык, узбекский язык, лексическое влияние, исторический процесс, современные связи, религиозные термины, культурное взаимодействие

Abstract: This article analyzes the lexical influence of the Arabic language on Uzbek from both historical and modern perspectives. It highlights how the spread of Islam led to the deep integration of Arabic vocabulary into the Uzbek language, particularly in religious, scientific, legal, and cultural domains. The paper also explores modern developments, such as the impact of growing economic and cultural ties with Arab countries, resulting in the introduction of new Arabic terms into contemporary Uzbek. Both positive and negative aspects of this lexical influence are discussed.

Keywords: Arabic language, Uzbek language, lexical influence, historical process, modern communication, religious terms, cultural interaction

KIRISH. Har bir xalqning tili uning milliy o'ziga xosligini, tarixiy taraqqiyotini va madaniy merosini aks ettiruvchi asosiy vositadir. Til taraqqiyoti davomida u boshqa tillar bilan o'zaro aloqa va ta'sirda bo'ladi. O'zbek tili ham bu jarayondan mustasno bo'lmay, ko'p asrlik tarix davomida turli tillar, xususan, arab tili bilan chuqur til aloqalarini o'rnatgan. Arab tili esa, o'z navbatida, diniy, ilmiy va madaniy sohalarda o'zbek tiliga kuchli leksik ta'sir ko'rsatgan tillardan biridir. Islom dinining VII–VIII asrlarda Markaziy Osiyoga kirib kelishi bilan arab tili muhim ijtimoiy, madaniy va ilmiy vositaga aylangan. Bu davrda arabcha so'zlar o'zbek tiliga keng miqyosda kirib keldi va turli sohalarda faol ishlatila boshlandi. Ayniqsa, diniy adabiyot, ilm-fan, tibbiyot, huquqshunoslik va davlat boshqaruvi sohalarida arabcha atamalar asosiy leksik qatlamni tashkil qilgan. Bugungi kunda ham bu so'zlar o'zbek tilida faol yashab kelmoqda. Zamonaviy davrda esa arab dunyosi bilan iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalarning rivojlanishi natijasida arab tilining leksik ta'siri qayta kuchaymoqda. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida til o'zgarishlariga bo'lgan ehtiyoj ortib, yangi arabcha so'zlar va iboralar o'zbek tiliga kirib kelmoqda. Ushbu maqolada arab tilining o'zbek tiliga ko'rsatgan leksik ta'siri tarixiy jarayonlar va zamonaviy holatlar misolida tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – arabcha leksik elementlarning o'zbek tilidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini yoritishdan iborat.

METODOLOGIYA. Ushbu maqolani yozishda tarixiy-taqqosloviiy, tizimli-tahliliy va lingvistik-statistik metodlardan foydalanildi. Arab tilining o'zbek tiliga bo'lgan leksik ta'sirini o'rganishda asosiy e'tibor arabcha kelib chiqishga ega bo'lgan so'zlarning o'zbek tilida qanday shakllanib, qanday ma'noga ega bo'lgani hamda zamonaviy nutq jarayonida qanday ishlatilayotganiga qaratildi. Birinchi navbatda, arabcha so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelish tarixini aniqlash maqsadida tarixiy yozma manbalar, jumladan, qadimgi o'zbek adabiyoti namunalaridan foydalanildi. Xususan, Alisher Navoiy, Bobur, Ahmad Yassaviy kabi mutafakkirlarning asarlaridagi arabcha unsurlar tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalari, ilmiy maqolalar, darsliklar va internetdagi matnlar tahlil qilinib, ulardagi arabcha so'zlar miqdoriy va sifat jihatidan o'rganildi. Tilshunos olimlarning fikr-mulohazalari, mavjud ilmiy tadqiqotlar, lug'atlar va maqolalar ham metodik asos sifatida qo'llanildi. Olingan natijalar asosida arab tilidan kirgan leksik birliklar tematik guruhlariga ajratilib, ularning qo'llanish chastotasi, semantik o'zgarishlari va stilistik vazifalari tahlil qilindi. Bu esa arab tilining o'zbek tiliga ko'rsatgan ta'sirini chuqurroq anglash imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Arab tilining o'zbek tiliga ko'rsatgan leksik ta'siri uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgan murakkab jarayondir. O'rganishlar natijasida aniqlanishicha, bu ta'sir ikki asosiy bosqichda ro'y bergan: birinchisi —

islom dini tarqalgan ilk davrlarda (VII–X asrlar), ikkinchisi esa — zamonaviy global jarayonlar fonida yuzaga kelayotgan yangi aloqa shakllari orqali. Tarixiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tiliga kirib kelgan arabcha leksik birliklar asosan diniy, ilmiy, huquqiy va ma’rifiy sohalarida faol qo‘llanilgan. Masalan, “ilm”, “amal”, “haq”, “adolat”, “duo”, “ibodat” kabi so‘zlar o‘zbek xalqining dunyoqarashi va ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan. Bunday so‘zlarning ko‘pchiligi bugungi kunda ham faol ishlatilib, o‘z leksik-ma’no yukini yo‘qotmagan. Zamonaviy bosqichda esa arab tilidan kirib kelayotgan yangi terminlar, asosan, iqtisodiyot, diplomatiya, texnologiya va madaniyat sohalarida kuzatilmoqda. Internet va ommaviy axborot vositalari, xorijiy aloqalar kengayishi bilan bir qatorda, ayrim arabcha atamalar global leksik muhit orqali o‘zbek tiliga bevosita yoki bilvosita kirib kelmoqda. Shu bilan birga, yangi so‘zlar ko‘pincha ingliz yoki boshqa tillar orqali arab tilidan o‘zlashtirilayotgani ham kuzatildi.

Muhokamalar davomida arabcha so‘zlarning o‘zbek tilidagi o‘rni ikki xil xususiyatda namoyon bo‘layotgani ma’lum bo‘ldi:

1. Ijobiy jihatlar:

- Arabcha so‘zlar o‘zbek tilining leksik boyligini oshirgan.
- Ilmiy va diniy atamalarning milliy tilda mustahkam joylashuvi arab tili orqali yuzaga kelgan.
- Madaniy va ma’naviy meros boyigan.

2. Salbiy jihatlar:

- Ba’zi arabcha so‘zlarning zamonaviy nutqda ortiqcha ishlatilishi tilning tabiiyligini buzadi.
- O‘zbek tiliga xos ifoda vositalari ba’zan e’tibordan chetda qoladi.
- Tushunilishi qiyin yoki noto‘g‘ri qo‘llanilayotgan arabcha terminlar muloqot samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi

XULOSA. Arab tilining o‘zbek tiliga leksik ta’siri ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lgan murakkab va chuqur jarayon hisoblanadi. Islom dinining kirib kelishi bilan arab tili Markaziy Osiyoda, xususan, o‘zbek tilida keng tarqalgan va bu holat o‘zbek xalqining diniy, madaniy, huquqiy va ilmiy tafakkurida o‘z aksini topgan. Ushbu ta’sir natijasida o‘zbek tiliga yuzlab, hatto minglab arabcha atamalar kirib kelgan bo‘lib, ularning aksariyati hozirgi kungacha faol ishlatilib kelmoqda. Zamonaviy davrda esa arab tilining ta’siri asosan xalqaro iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalar orqali yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, globallashtirish jarayonida yangi arabcha termin va iboralar o‘zbek nutqida paydo bo‘lib, bu tilning yanada boyishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon til me’yorlariga e’tiborli bo‘lishni ham talab etadi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki:

- Arabcha soʻzlar oʻzbek tilining asosiy leksik qatlamlaridan birini tashkil qiladi;
- Ularning aksariyati oʻzlashtirilib, milliy tilga moslashgan;
- Hozirgi vaqtda ham arab tilidan kirib kelayotgan yangi atamalarning miqdori ortib bormoqda;
- Arabcha soʻzlarning toʻgʻri, maqsadga muvofiq ishlatilishi til madaniyati uchun muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, arab tilining oʻzbek tiliga leksik taʼsirini tarixiy meros sifatida qadrlash, uning ijobiy jihatlarini oʻrganish va salbiy tomonlarini cheklash orqali oʻzbek tilining ravnaqiga ilmiy yondashuv asosida hissa qoʻshish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Joʻrayev, M. (2019). *Oʻzbek tili leksikologiyasi: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan va Ilm-Ziyo nashriyoti.
2. Gʻafurov, N. (2021). *Oʻzbek tiliga arab tilining taʼsiri: leksik va semantik tahlil*. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
3. Karimov, I. (2018). *Arabcha atamalarning oʻzbek tilidagi shakllanishi va oʻrnini oʻrganish*. – "Oʻzbek tili va adabiyoti" jurnali, №2, 58–65-betlar.
4. Abdullayeva, D. (2020). *Zamonaviy oʻzbek tilida xorijiy leksik birliklarning oʻrni*. – "Til va adabiyot taʼlimi", №1, 33–40-betlar.
5. Yoʻldoshev, A. (2017). *Tilshunoslik asoslari*. Toshkent: TDJTU nashriyoti.
6. Rasulov, B. (2022). *Oʻzbek tilining zamonaviy lugʻaviy tarkibi va uni shakllantiruvchi omillar*. Toshkent: Ilm Ziyo nashriyoti.
7. Islomov, M. (2015). *Arab tili va uning Markaziy Osiyo xalqlari tillariga taʼsiri*. Toshkent: Sharqshunoslik universiteti nashriyoti.
8. Mahmudov, N., & Ergashev, Sh. (2010). *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti.
9. Oxford Arabic-English Dictionary. (2014). Oxford University Press.
10. Crystal, D. (2019). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (3rd ed.). Cambridge University Press.